

Varför utnyttjas domstolarna så sällan som konfliktreglerare?

Av Ulf Drugge

Innehåll och avgränsningar

Rättsfärds temanummer om den juridiska professionen (nr 28, 1985) illustrerade ett problem som i och för sig varit känt sedan länge. Det är minst sagt svårt åtminstone i Sverige att få någon bra överblick dels av hur den efterhand tämligen mångfacetterade juristprofessionen utvecklats fram till idag och dels av i vilka sammanhang och i vilka roller som jurister verkar i dagens Sverige (jmf Svensson 1985). Förmodligen beror denna svårighet helt enkelt på att våra samlade kunskaper om detta är fragmentariska.

Måhända kastar inte denna artikel så mycket nytt ljus över detta stora och till stor del obeträdda forskningsfält. Snarare kan kanske artikeln betraktas som ytterligare en illustration till de kunskapsluckor som otvivelaktigt finns. Inom ramen för den traditionellt rättssociologiska problemställningen om hur rätten förhåller sig till samhället är syftet här att behandla rätten som konfliktreglerare. Närmare bestämt kommer följande problemställningar att behandlas: Hur varierar utnyttjandet av rätten som reglerare av konflikter över tiden? Förklarar internt rättsliga faktorer eller »yttre« socio-ekonomiska förhållanden dessa variationer? Vilka fingervisningar ger variationer i rättsutnyttjandet om hur juristprofessionen utvecklats över tiden?

Den diskussion som följer är både av analytiska och praktiska skäl begränsad till den konfliktreglering som äger rum i de allmänna underrätterna. Administrativa domstolar och olika specialdomstolar kommer inte att beröras. Vidare kommer enbart det civilrättsliga området att behandlas. Skälen till denna avgränsning är följande: Till skillnad från andra rättsområden berör som bekant civilrätten det enskilda livet. Här berörs således frågor om enskildas relationer till varandra. Variationer i frekvensen civilmål över tiden som ett resultat av beslut, som i huvudsak är fattade på »gräsrotsnivå«, kan betraktas som fruktbara indikatorer på allmänna förändringar i den privata, och indirekt även i den offentliga sfären. Genom att dessutom behandla de sk dispositiva målen åtskilda från de indispositiva är det dessutom möjligt att erhålla ytterligare indikatorer

på hur och åtminstone hypotetiskt även varför rättsutnyttjandet varierar över tiden.

En allmän analytisk ram

Följande analytiska ram bygger i allt väsentligt på avhandlingen »Domstolar som konfliktreglerare« (Drugge 1978). Dess syfte är att koppla de specifika problemställningar som behandlas i denna artikel till en mer generell referensram. När man analyserar rättslig konfliktreglering och dess utveckling över tiden kan nämligen begrepp som »social relation« och »konflikt« vara fruktbara utgångspunkter.

Vi betraktar sociala relationer som processer med olika utvecklingsfaser. Dessa kan anta formen dels av gemenskap och samverkan och dels av konkurrens och/eller konflikt. Konflikten utgör med andra ord en viktig form av sociala processer. Man kan till och med hävda att sociala processer i total avsaknad av varje form av konfliktinslag är att betrakta som ytterst onaturliga för att inte säga orealistiska. Vi betraktar konfliktbegreppet i tämligen vid mening. För vårt syfte är det tillräckligt att göra följande konstaterande: Förutsättningen för att ett konfliktförhållande skall föreligga är, att åtminstone en part i en social relation skal ha handlat eller planerat att handla så, att förluster eller uteblivna belöningar kan uppstå för en annan part (jmf Aubert 1972, s. 150). Konkurrens inkluderas i en sådan definition.

I likhet med sociala relationer i allmänhet utgör konflikten i sig en social process som inbegriper olika utvecklingsfaser. Konflikter utgör en form av sociala processer som fortskrider, såvida inte inbegripna parter vidtar speciella åtgärder eller ena parten bildligt talat går under (jmf Coser 1967, s 140). Detta understryker varför parternas agerande i en konfliktsituation är av så central betydelse för förståelsen av ett konfliktförlopp. Vad bestämmer parternas agerande? Vid sidan av konfliktens reella innehåll är parternas inbördes relationer, förhållandet mellan parterna och konfliktobjektet och den utvecklingsfas som konflikten befinner sig i av central betydelse. Detta räcker emellertid inte som underlag för en analys av parternas agerande. Fördelningen mellan individer i samhället av sociala, ekonomiska och kunskapsmässiga resurser är ojämn. Förmågan att agera i en konfliktsituation skiftar därmed avsevärt. Utöver dessa faktorer kan även de regleringsformer, som parterna kan utnyttja, ha stor betydelse för utfallet av konflikten. Som bekant kan konflikter regleras och lösas på många olika sätt. Vid sidan av den rättsliga formen kan i flertalet konfliktsituationer även förhandling och medling tillämpas. Man kan uttrycka detta förhållande så att innan en konflikt överhuvudtaget når en domstol sker en omfattande urvalsprocess. Som ett resultat av denna urvalsprocess når endast ett fåtal av alla potentiala konflikter domstolarna.

Den urvalsprocess som vi berört hänger delvis samman med vilka reella möjligheter individer med olika sociala och ekonomiska förutsättningar har, att i en konfliktsituation bevaka sina intressen. Vi kan peka på olika faser i ett konfliktförlopp, som kan vara av strategisk betydelse i detta sammanhang. Först när en social process når den fas då en latent konflikt övergår till att bli manifest och parterna öppet hävdar sina anspråk, kan konflikten bli föremål för agerande från parternas sida. Eftersom vi här är intresserade av rättens betydelse som konfliktreglerare bör redan här påpekas, att inte alla former av konflikter är av rättslig relevans. För att en konflikt skall behandlas inför domstol, skall den nämligen anta formen av en tvist om hur rättsregler förhåller sig till faktiska förhållanden samtidigt som den i grunden utgör en intressekonflikt (se Aubert, a o, s 155) Nu täcker emellertid inte den samlade lagstiftningen upp alla konflikter som svarar emot denna beskrivning. Olika kategorier av individer och intressegrupper har varierande möjligheter att ställa krav på att lagar stiftas och tillämpas. Maktresurser och social ställning har betydelse för vilka rättigheter och skyldigheter som rätten tillåter eller reglerar.

Inte heller alla rättsligt relevanta konflikter hamnar inför domstol. Även här sker ett urval. Till att börja med är parternas medvetenhet om konfliktens rättsliga relevans av betydelse. Avsaknad av kunskaper om vilka alternativ som står till buds för reglering av en konflikt försvårar givet vis möjligheterna att tillvarata de egna intressena i en konfliktsituation. Man kan anta att juridiska kunskaper och/eller socialt och rättsligt relevanta kontakter sammanhänger med mängden maktresurser. Den resurssvage befinner sig i denna konfliktfas i ett sämre läge än den resursstarke.

Även om en part är medveten om en konflikts rättsliga relevans, kan givetvis rätten uppfattas som ett relativt sett dåligt alternativ för konfliktreglering. Vilket alternativ som en part väljer för att reglera en konflikt är baserat på mer eller mindre rationella kalkyler av vilka fördelar och nackdelar som är förenade med ett sådant beslut. Bedömningen grundar sig på faktorer och omständigheter som exempelvis kan ha att göra med tidigare rättsliga erfarenheter, kunskaper om alternativa regleringsformer, konfliktens innehåll och intensitet samt hur relationen mot motparten ser ut. Dessa faktorer och omständigheter förstärker sannolikt skevheter när det gäller fördelningen av maktresurser och inverkar samtidigt på hur det slutliga utfallet av konfliktförloppet kommer att bli.

Sammanfattningsvis har vi åtminstone antytt olika sociala och ekonomiska mekanismer som sannolikt påverkar individens möjligheter att kunna utnyttja rätten. I varje fas av ett konfliktförlopp framträder faktorer som antingen möjliggör eller förhindrar den enskilde att tillämpa den för denne mest adekvata formen af konfliktreglering. Dessa faktorer är inte slumpmässigt utan kan snarare antas vara systematiskt fördelade bland individerna i samhället.

Hittills har framställningen i huvudsak koncentrerats på att beröra sätt att

förhålla sig till rättsligt relevanta konflikter utifrån de konflikterande parternas perspektiv. I syfte att diskutera domstolsutnyttjandet över tiden är det även nödvändigt, att koppla samman den hittillsvarande diskussionen med de samhälleliga processer, som kan relateras till rättsutvecklingen.

Faktorer som förklarar rättssystemets utveckling kan givetvis delvis härledas ur rättsliga förhållanden. Dessa benämner vi här »internt rättsliga faktorer«. Här avses de processuella ramarnas utveckling över tiden och de förändringar i lagstiftning och -tillämpning, som på olika sätt kan tänkas påverka omfattningen av konfliktregleringen i domstolarna. De internt rättsliga faktorerna kan emellertid inte behandlas isolerat utan måste relateras till förändringar i förhållanden utanför rättssystemets ramar. Faktorer som verkar utanför dessa ramar benämner vi »externa faktorer«. Vad som här avses är faktorer av socio-ekonomisk natur som speglar olika nivåer i samhället. I förenklingssyfte kan vi tänka oss faktorer på nationell och lokal nivå. Beträffande faktorer på den nationella nivån kan exempelvis den sociala organisationen inklusive samhällets ekonomiska och sociala struktur och grad av arbetsdelning antas ange de yttre ramarna för rättsutvecklingen. Att ett samhälle kännetecknas av ett visst produktions sätt med dess allmänna klasstruktur, dess specifika sociala skiktning, den speciella sociala och ekonomiska utvecklingsnivån får naturligtvis återverkningsgar både på rättens funktionssätt, på individers förhållningssätt gentemot rätten och på den allmänna konfliktintensiteten i samhället.

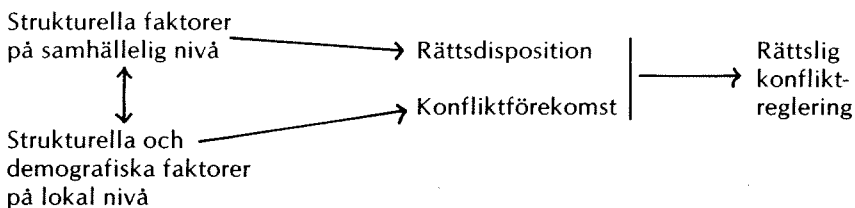
I syfte att sammanfatta den hittillsvarande diskussionen kan konstateras, att tre grundläggande förutsättningar måste vara uppfyllda för att en konflikt skall bli föremål för rättslig reglering. Dessa förutsättningar är:

- att en konflikt både subjektivt och objektivt föreligger. Detta benämner vi konfliktförekomst.
- att de objekt som konflikten rör kan definieras i rättsliga termer på sådant sätt, att konflikten kan bli föremål för rättslig reglering och därmed befinna sig inom de internt rättsliga ramarna.
- att parterna är motiverade eller tvingade till att reglera konflikter rättsligt och att de samtidigt innehar resurser, som gör rättslig reglering av en konflikt till en realitet. Dessa förutsättningar samlas under beteckningen rättsdisposition.

Konfliktförekomstens och rättsdispositionens omfattning och/eller karaktär kan antas vara relaterade till socio-ekonomiska och demografiska faktorer både på samhällelig och lokal nivå. Samtliga dessa faktorer verkar i sin tur inom ramarna för mer grundläggande samhälleliga förhållanden som exempelvis rör typ av produktions sätt, klasstruktur, social skiktning etc. Dessa antas tillsammans med de interna rättsliga ramarna bilda de yttre förutsättningarna för att

kunna utnyttja domstolarna som konfliktreglerare. Utifrån detta resonemang kan följande förenklade modell presenteras:

Faktorer bakom domstolsutnyttjande i samhället:

Yttre förutsättningar: Interna rättsliga ramar
Grundläggande samhälleliga förhållanden

Om forskningsproblemet är att empiriskt belysa variationer i rättslig konfliktreglering över tiden och samtidigt söka förklaringar till dessa variationer skulle idealet vara, att kunna arbeta med data, som täcker ovanstående modell i dess helhet. Detta är emellertid en extremt svår empirisk uppgift. Största problemet rör sannolikt hur man empiriskt skall behandla de »mellanliggande« fenomenen i modellen, nämligen de som rör »rättsdisposition« och »konfliktförekomst«.

Med anledning av de eventuella förespeglningar som modellen kan tänkas ge skall redan här poängteras, att några försök att lösa dessa empiriska problem inte kommer att göras här. För vårt vidkommmande tjänar modellen framför allt syftet att peka på det dataunderlag, som den fortsatta diskussionen bygger på och var detta underlag hör hemma i modellen. Den strategi som valts i denna artikel är nämligen av betydligt enklare slag än den som modellen förespeglar. Diskussionen utgår ifrån offentlig domstolsstatistik som rör frekvensen civilmål i svenska underrätter, med andra ord den »beroende variabeln« i den mer eller mindre hypotetiska kausalkedja, som modellen uppvisar. I den följande diskussionen görs ett försök att relatera tidsserier från offentlig statistik både till »den yttre ramen« och till »strukturella förhållanden« som antas påverka omfattningen av rättslig konfliktreglering med avseende på civilmål. De väsentliga men samtidigt problematiska »mellanliggande« fenomenen i modellen ovan behandlas överhuvudtaget inte i fortsättningen. Innan tidsserierna presenteras skall några kommentarer ges till andra studier som behandlat civilmålens utveckling över tiden.

En kort internationell överblick

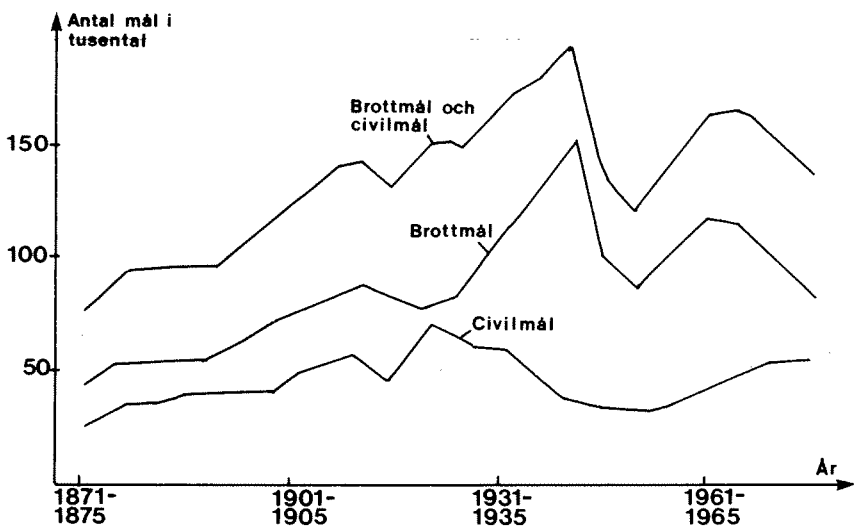
Om aktiviteter i samhället som på olika sätt inbegriper juridiska inslag förmodligen beskriver en allmän ökning över hela världen är förhållandet inte densamma om man enbart beaktar utvecklingen av antalet civilmål. I Storbritannien ökade exempelvis civilmålen stadigt i början av den industriella epoken men har sjunkit markant under senare decennier (jmf Friedman 1974, s 17). Både i Norge, i Västtyskland och i Spanien tycks civilmålen legat på en mycket låg nivå under en följd av år (se Aubert 1976, Blankenburg 1975 och Toharia 1973). En liten ökning i antalet civilmål har visserligen inträffat i Västtyskland sedan mitten av 1960-talet men tendensen varierar kraftigt mellan olika typer av civilmål. Även om data från USA tycks avvika något från de tendenser som omnämnts ovan, tycks det huvudsakliga mönstret när man diskuterar civilmålens numerära utveckling i olika länder kännetecknas av stagnation och i några länder även av nedgång.

Förklaringar som tar sin utgångspunkt i industrialiseringsprocessen har ofta anförts. Speciellt har förändringen från en liberal marknadsekonomi med dess huvudsakligen små enheter under »fri« konkurrens och mot ett samhälle med alltfler inslag av oligopol och monopol och ökad statlig intervention i ekonomin påpekats. Men även förklaringar som tar sin utgångspunkt i det rättsliga konfliktregleringssättet har ofta anförts. Brist på snabbhet och flexibilitet i den rättsliga processen är en vanlig utgångspunkt. Juristens roll som förhandlare och medlare utanför domstolarna är ett annat ämne som tagits upp. Av intresse i detta sammanhang är exempelvis förhållandet att alltfler jurister under de senare åren engagerats av privata affärsintressen och olika intresseorganisationer. Utifrån detta finns anledning att anta att det råder en tämligen allmän tendens att konflikter, som tidigare reglerades i domstolarna numer i större utsträckning regleras på annat sätt.

Civilmål i svenska underrätter – en historisk överblick

De data som diskuteras nedan utgår ifrån offentlig svensk domstolsstatistik och avser åren 1871-1980. I syfte att fånga in denna långa tidsperiod visuellt och illustrera de allmänna utvecklingstendenserna är figuren baserad på medelvärden för varje femårsintervall. Även brottmål har inbegripits i figuren huvudsakligen som en referenskurva.

Innan vi betraktar kurvan för civilmål mer i detalj ges inledningsvis några kommentarer till brottmålskurvan. Speciellt uppseendeväckande är den dramatiska ökningen i antalet brottmål från mitten av 1930-talet och fram till slutet av 1940-talet och motsvarande minskning i antalet mål under den följande tioårsperioden. Ökningsperioden var framför allt ett resultat av den snabba ök-

Figur 1: Totala antalet civil- och brottmål behandlade i svenska underrätter under perioden 1871-1980.

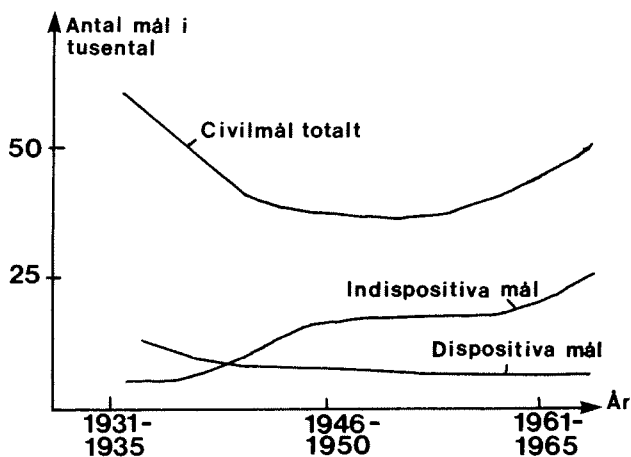
ningen i antalet trafikförseelser samt olika effekter som en följd av olika specialregleringar under andra världskriget. Den följande minskningen beror i första hand på, att möjligheterna ökade radikalt att tillämpa mer summariska rättsliga procedurer som inte registrerades som brottmål.

Av mer intresse för vår del är att diskutera kurvan för civilmål. Vi kan konstatera att antalet civilmål har varierat starkt under den studerade perioden. Vad som är speciellt intressant och något förvånande är dock den lilla skillnad som föreligger om man jämför inledningen och slutet av denna drygt hundraåriga periode. Om man dessutom tar hänsyn till befolkningsökningen under denna period är antalet civilmål per capita om man jämför de två tidpunkterna i stort sett på samma nivå. De kraftiga variationerna i civilmålskurvan under 1910-, 1920- och 1930-talen är framför allt effekter av variationer i antalet växelmål. Det är nämligen intressant att notera, att antalet växelmål, åtminstone fram till början av 1930-talet, var en ypperlig indikator på konjunkturutvecklingen i Sverige.

Innan vi diskuterar möjliga förklaringar till utvecklingen av civilmålen över tiden är det nödvändigt att åter beröra den tidigare nämnda distinktionen mellan dispositiva och indispositiva civilmål. I tvister av dispositiv natur är som bekant alternativa möjligheter att reglera en konflikt vid sidan av domstolen

öppna för de konflikterande parterna. När å andra sidan ett civilmål är av indispositiv natur, har ju parterna per definition ingen disposition över tvisteföremålet. Parterna har därför i princip endast en väg att reellt påverka och förändra det förhållande som man tvistar om, nämligen den rättsliga.

I figur 2 relaterar vi antalet dispositiva mål behandlade i svenska underrätter till antalet indispositiva mål under perioden 1931-70. (Förändringar i den offentliga statistikföringen har gjort uppgifter efter 1971 otillgängliga.). Data har behandlats på samma sätt som i figuren ovan. Vid sidan av det totala antalet civilmål inbegriper figuren ytterligare två kurvor. De dispositiva målen inkluderar de vanligaste typerna av mål i denna kategori, huvudsakligen förmögenhetsrättsliga mål. Kurvan med de indispositiva målen innehåller familjerättsliga mål, som är relaterade till skilsmässa.

Figur 2: Antalet civilmål av dispositiv och indispositiv natur och totala antalet civilmål som behandlats av svenska underrätter under perioden 1931-70.

Vad som är av intresse här är den låga nivån och den stagnerande tendensen när det gäller utvecklingen av antalet dispositiva mål sedan 1930-talet. Den måttliga ökningen i totala antalet civilmål i slutet av den studerade perioden har sannolikt inte orsakats av någon ökning i de dispositiva målen utan tycks nära nog uteslutande kunna förklaras med ökningen i antalet skilsmässor.

Finns någon internrättslig processuell förklaring till den vikande tendensen bland de dispositiva målen? Svaret är med största sannolikhet nej. Varken introducerandet av summariska specialdomstolarnas verksamhet kan förklara den-

na vikande tendens på något avgörande sätt. Man måste med andra ord söka efter förklaringar i andra omständigheter. Avslutningsvis kommer två möjliga förklaringar att diskuteras.

Forskningsresultat från olika länder indikerar att tvister av ekonomisk karaktär mellan stora affärsdrivande företag med kontroll över stora marknadsandelar nästan uteslutande regleras via förhandlingar. Skiljedomsförfaranden eller domstolsprocesser utnyttjas endast i undantagsfall. De »känsliga« konkurrenslägen som sådana företag säger sig befinna sig i har anförts som skäl för detta (se t.ex. Lando 1968). Vidare har större företag bättre möjligheter än mindre att inkalkylera förluster och är därför villigare att erbjuda något i syfte att kompromissa i förhandlingar. En rimlig slutsats som inte minst berör svenska förhållanden är att ju mer koncentrerad en ekonomisk marknad är, desto mindre är företag villiga att utnyttja en tredje part i affärstvister. Större resurser bundna till privata företag för vidare med sig bättre möjligheter för dem att utnyttja juridisk expertis. En sådan utveckling kännetecknar emellertid inte bara storföretagens relationer utan påverkar även förhållanden inom och mellan intresseorganisationer. En faktor i Sverige som stärkt denna tendens är reduceringen av antalet domartjänster i kombination med en viss överproduktion av jurister. Detta har mer eller mindre tvingat jurister att söka sig utanför de i domstolarna traditionella juristkarriärerna. I stället för att vara verksamme i domstolarna spelar antagligen jurister idag i större utsträckning än tidigare rollen som förebyggare av domstolsprocesser.

Hittills har vår diskussion rört parter med förhållandevis stora ekonomiska resurser. Detta leder fram till frågan om vilka kategorier av fysiska och juridiska personer, som i egenskap av kärke utnyttjar domstolarna vid tvister av dispositiv natur. Denna problemställning är visserligen omöjlig att besvara utifrån den offentliga svenska domstolsstatistiken. Men utifrån den tidigare nämnda avhandlingen från slutet av 1970-talet (Drugge, a o) kan några data diskuteras som belyser detta. Här refereras till en komparativ studie som företagits utifrån domstolsdata från perioden 1940-69 från två svenska underätter, nämligen i Umeå och Luleå, båda belägna i norra delen av landet. De hade vid den aktuella tidsperioden liknande invånarantal men skilde sig avsevärt med avseende på exempelvis sysselsättningsstruktur. Dataunderlaget i studien utgörs av insamlade data från mål, som slutbehandlats under ovan nämnda periode i de två underätterna. Ett stratifierat slumpmässigt urval gjordes av dessa mål. Mot bakgrund av de teoretiska och empiriska utgångspunkterna som nämnts ovan bestod urvalet enbart av vissa typer av tvister, nämligen de som rörde fast och lös egendom, bolags- och föreningstvister, arbetsavtal, försäkring och pension samt slutligen skadestånd. Utifrån de data som samlades in kan följande allmänna slutsatser göras: Proportionellt få arbetare vände sig till domstol i rättstvister. Speciellt icke yrkesutbildade arbetare var markant underrepresenterade i relation till

andra arbetare. Data från undersökningen visar med andra ord att dessa domstolar i väldigt liten utsträckning utnyttjas av de med små ekonomiska och sociala resurser. Ingen förändring i detta avseende inträffade under den studerade 30-årsperioden. En allmän minskning i antalet kärande fysiska personer och en motsvarande ökning i antalet juridiska personer, exempelvis företag och myndigheter, kan noteras. En allmän slutsats från denna studie blir, att tvister inför domstol idag likväl som tidigare i första hand rör socialt och ekonomiskt relativt resursstarka personer. Man måste emellertid ha i åtanke, att denna studie var en fallstudie med alla dess begränsningar. Dessutom har denna studie inte behandlat civilmål efter 1970.

Man kan utifrån tidsmässiga begränsningar både i figur 2 och i den ovan refererade studien fråga sig vad som hänt under senare år. Två reformer berör rättstvist av dispositiv natur. Rättshjälpslagen från år 1972 ersatte en relativt gammal lag från 1919. Utvecklingen på rättshjälpsområdet i Sverige fram till 1970-talet släpade otvivelaktigt efter i jämförelse med andra jämförbara länder. Vid denna tid var även lagstiftaren nödsakad att ta sig an de höga processkostnaderna. Vid sidan av rättshjälpslagen tillkom vid denna tid även en annan reform av intresse här, den s k småmålslagen från år 1974. Antalet tvister av dispositiv natur som är effekter av dessa lagar är förmodligen av begränsad men inte helt försumbar omfattning. Av omkring 20.000 civilmål totalt per år i slutet av 1970-talet där rättshjälpsbehov var dock endast en liten minoritet av de mål som förts inför domstol som en effekt av rättshjälpsreformen av dispositiv natur. Liknande antagande kan förmodligen även göras beträffande lagen om procedurer i s k småmål.

Allmänna slutsatser

Utifrån den hittillsvarande diskussionen tyder mycket på att antalet civilmål är ungefär på samma nivå idag som den var för drygt hundra år sedan. Vid sidan av juristernas förändrade roller måste utnyttjandet av alternativa sätt att reglera och söka lösa konflikter betraktas som väsentliga förklaringar till detta. Man är emellertid även tvungen att gå utöver det något snäva perspektiv som diskuterats ovan. Starka intresseorganisationer har växt fram inom en mängd olika områden för att tillvarata privata och/eller kollektiva intressen, såväl på arbets- och bostadsmarknaden som inom andra områden där konflikter förekommer. Civilmålens utveckling över tiden indikerar med andra ord långtgående samhällsorganisationella förändringar. Dessa avslutande kommentarer behöver emellertid inte tolkas så, att rätten har förlorat sin betydelse. Rätten kan ha omfattande inflytande på hur mänskliga relationer utvecklas även om domstolarna långt ifrån alltid är avgörande slutpunkter i sociala processer av konfliktkaraktär.

REFERENSER

- Aubert, Vilhelm: Rättssociologi. Aldus, Lund 1972.
- Aubert, Vilhelm: Rettens sosiale funksjon. Universitetsforlaget, Oslo 1976.
- Aubert, Vilhelm: Inledning till rättssociologin. AWE/ Gebers, Lund 1981.
- Blankenburg, Erhard: Studying the Frequency of Civil Litigation in Germany, i *Law & Society Review*, vol. 9, nr 2, 1975.
- Coser, Lewis A.: *Continuities in the Study of Social Conflict*. The Free Press, New York 1967.
- Drugge, Ulf: Domstolar som konfliktreglerare. En komparativ undersökning av underrätternas konfliktreglerande verksamhet. Department of Sociology, University of Umeå 1978.
- Friedman, M.D.A.: *The Legal Structure*. Longman, London 1974.
- Lando, Ole: Skiljeförfarande som konfliktlösning, i *Rettsociologi i Norden* (1). Köpenhamn 1968.
- SOS (Sveriges Offentliga Statistik. Domstolsstatistik)
- Svensson, Lennart G.: Rättens roll i socialstaten. Recension av *Rättsfärd* nr 28, i *Sociologisk Forskning* nr 2-3, 1985, ss 99-102.
- Toharia, Jose: *Economic Development and Litigation: The Case of Spain*, rapport presenterad vid »The Conference of the Sociology of the Judicial Process«. Bielefeld 1973.